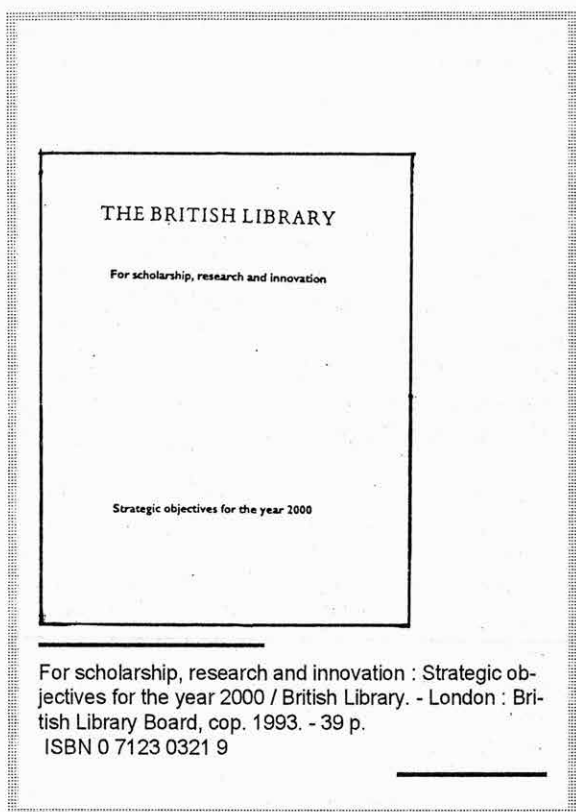

Könyvszemle

Bevezetővel, függelékkel, fotókkal együtt összesen 39 oldalon, nyolcvan pontban foglalja össze a British Library az ezredfordulóra szóló stratégiai céljait egy meglepően tetszetős kiadványban. Tekintettel arra, hogy letelt az előző, (1989-1994-re szóló) „Zsilip a tudáshoz” címet viselő stratégiai terv ideje, a könyvtár időben megfogalmazta és kitűzte az újabb időszak, ezúttal a kerek kétezredik évig előretekintő, elérendő célokat. A korábbiakhoz képest leglényegesebbnek az a változás tűnik, amelyet a könyvtár London St. Pancras negyedében felépült új épületének használatba vétele jelent. Már a bevezető leszögezi, és elsődleges célként tűzi ki, hogy a British Library egyetlen könyvtár, amely két helyen, St. Pancrasban és Boston Spaban építi, kezeli és forgalmazza egyetlen gyűjteményét. Ez az egyetlen gyűjtemény – amelyet az 1792-ben alapított könyvtár több mint kétszázötven éve épít – az írott kultúra minden korát, minden nyelven, és az emberi gondolkodás minden aspektusát képviseli, 18 millió feletti kötettel, 33 millió szabadalommal, mintegy kétmillió kartográfiai és nyolcmillió filatéliai dokumentummal, kilencszázezer hangrögzítéssel, hatszázezer kötet újsággal, 130 ezer kurrens folyóirattal (és persze sokmillió kézirattal). E gyűjtemény évente négyszázezer feletti látogatót (20%-ukat a szigetországon túlról) vonz az olvasótermekbe, akik ötmillió dokumentumot tanulmányoznak. A könyvtár – a köteleispéldányok alapján – a brit szellemi vagyon letéteményese, s ugyanakkor az ipari és kereskedelmi élet aktív részese is, információ- és dokumentumellátó tevékenysége révén. Ez utóbbi téren világvízeszonylatban is vezető szerepet játszik, évi négy millió, távoli felhasználóktól érkező kérést fogadva. Tegyük hozzá, árazott (fizetett) szolgáltatásaival a könyvtár működési kiadásainak 30%-át keresi meg. S ha már az anyagiaknál tartunk, a brit kormány 450 millió fontot fektetett be a St. Pancras épület felépítésébe, annak érdekében, hogy a könyvtár londoni állománya egy helyre kerüljön, olyan helyre, ahol az ellenőrzött tárolási körülmények biztosítják a gyűjtemény megóvását, ahol könnyebbé válnak az interdiszciplináris kutatások, és ahol az új technológiák kiterjedt alkalmazása

Az itt ismertetett könyvek az OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban hozzáférhetők.

zásával új és kiemelkedő minőségű szolgáltatások nyújthatók.

A könyvtár tehát a világ (egyik) vezető nemzeti tudományos könyvtára, szakértő munkatársi gárdája van, és gyűjteményeit mind olvasótermekben, mind távolra az érdeklődők rendelkezésére bocsátja. A tudományt, a kutatást és az ipart egyaránt szolgálja, s célja a tudás fejlődésének elősegítése az eszmék és információk kommunikációja révén. Gazdag és változatos gyűjteményeivel a lehető legszélesebb hozzáférést biztosítja a nemzet rögzített örökségéhez. Mindennek érdekében megfelel használói nemzeti könyvtári szolgálattal szembeni igényeinek; építi, katalogizálja és konzerválja gyűjteményeit; belépőt nyújt a világ tudásának alapjaihoz; vezető, kezdeményező szerepet játszik országos és nemzetközi szinten a tudományos könyvtárak közösségében.

A 2000-re kitűzött célok tehát – e háttérrel érthetően – arra irányulnak, hogy automatizált katalógusok révén az olvasó egyformán érhesse el az állományt, akár valamely olvasóteremben, akár valahol távol tartózkodik; hogy a kutatók által igényelt szövegek jelentős hányada tároltassék

és legyen elérhető digitális formában; hogy az olvasótermekben egyformán juthasson az olvasó a szükséges dokumentumhoz, függetlenül annak tárolási helyétől; ám hogy az olvasóterem felkeresése szükségtelen legyen, a mind brit, mind nemzetközi szinten jelentősen kiszélesítendő dokumentum-távszolgáltatás révén; és hogy e szolgáltatás a digitális tárolás és elektronikus továbbítás kiterjesztése nyomán a lehető leggyorsabb és legolcsóbb legyen. E célok elérése érdekében a könyvtár aktívan fogja vizsgálni a használói szükségleteket, s azok kielégítésére fejleszti, javítja szolgáltatásait; maximális gazdaságosságot, hatékonyságot kíván elérni; szükség szerint módosítani fogja forrásainak felhasználását, és új anyagi lehetőségeket keres; nagyobb mértékben fog együttműködni más európai, amerikai nemzeti és tudományos könyvtárakkal, valamint információszolgáltatókkal, és az Egyesült Királyság könyvtári és információs hálózatának középpontjában fog tevékenykedni.

Ezt bontja ki, részletezi – még mindig szinte csak címszavakban, hiszen a részletes kifejtés további, belső dokumentumok feladata – az említett nyolcvan pont, melyek legtöbbje (az első 32) a *szolgáltatásokkal* foglalkozik. *Alcímei*: használóink szolgálata; a gyűjtemények és szolgáltatások hozzáférhetőségének javítása; olvasótermi szolgáltatások; dokumentum-távellátás; tájékoztató szolgáltatások; bibliográfiai szolgáltatások; a szélesebb közönség szolgálata; kutatás és fejlesztés. A fejezet első, kiemelt mondata a nyújtott szolgáltatások minőségét a fejlődés sarokkövének nyilvánítja, és kijelenti: a könyvtár minden erőfeszítést megtesz, hogy érzékelje, szolgálja és kielégítse használóinak igényeit, szükségleteit.

Egy szót megérdemelnek ezek a kiemelt mondatok, és az egész kiadvány külleme, mely igazán távol áll a nálunk megszokott jelentések, munkaterv és hasonló hivatalosnak tűnő dokumentumok száraz szürkeségétől. Két piros oldalon jelenik meg a könyvtár általános, illetve 2000-re szóló céljainak tömör összefoglalása, s a nyolcvan pont szöveges oldalain egy-két nagy piros négyzetben jelenik meg fehér betűkkel a kiemelt, fontosnak tartott mondanó, ami mondatként legtöbbször egy jövő idejű, többes szám első személyű, kijelentő módú igealakokkal kezdődik. Szokatlan kameraállással készült, különös hangulatú fekete-fehér fotók (a bibliográfiai szolgáltatásokkal foglalkozó három ponttal szemközti oldalon például a dokumentumellátó központ CD-

ROM fejlesztési programjának vezetője a szürke égen repülő optikai lemez alatt jelenik meg, és mágus benyomását kelti) teszik teljessé a füzet megjelenésének számunkra izgalmas másságát.

S ha még egy pillanatra visszatérünk a szolgáltatásokhoz – hiszen mint felhasználókat, leginkább ez érdekel, ez érint leginkább – megnyugodhatunk: a könyvtár tudja, hogy a felhasználók a szolgáltatásokhoz elektronikus hálózatok útján, nemzeti és földrajzi határoktól függetlenül kívánnak majd hozzáférni. Éppen ezért végső célja az, hogy képes legyen a távoli felhasználókat is ellátni szöveg-, hang- és képrögzítésekkel, a könyvtár bármely gyűjteményéből és bármely információs szolgáltatásából. A felhasználók hozzáférhetnek majd a könyvtár online katalógusához, más könyvtárakéhoz és különféle információellátók adatbázisaihoz. A könyvtár arra törekszik, hogy az évtized hátralévő részében jelentősen kiterjessze a dokumentum-távszolgáltatást az Egyesült Királyságban és részben külföldön is. Befektetéseket fog eszközölni az elektronikus kérésfeldolgozás, dokumentum-tárolás és továbbítás technológiai infrastruktúrájának fejlesztésébe. Bibliográfiai szolgáltatásait arra (is) alapozza, hogy a brit nemzeti impresszum iránti felelősség megosztható. Meg fogja vizsgálni egy hálózati nemzeti bibliográfiai adatbázis létesítésének költséghatékonyságát.

A szolgáltatásokat azok alapja, a *gyűjtemények* fejezete követi: a gyűjteményfejlesztés (12 pontban), abból kiindulva, hogy ámbár egyetlen könyvtár sem törekedhet arra, hogy gyűjteménye a világ irodalmát érdemben lefedje, mindazonáltal a British Library továbbra is széles körben és nagy mélységben gyűjti mindazokat a területeket, amelyek hagyományos erősségeinek számítanak, s célul tűzi ki, hogy megőrzi erre szolgáló keretének a nemzeti könyvtárhoz méltó állománygyarapítási színvonalat biztosító értékét. A gyűjtemény kezelésének (két pont) fő kérdése, hogy a nyomtatott könyvek és az időszaki kiadványok egy gyűjteményként funkcionáljanak, s hogy minél kevesebb (sok esetben mindössze egy) példány szolgálja mind a referenz, mind a dokumentumellátás célját. Az egységes gyűjteményt pedig egyesített lista teheti használhatóvá, melynek rekordjai (két pont) a beérkezést követően tíz nap alatt elkészülnek, és tartalmazzák a lelőhely és hozzáférési információkat is. Az állományvédelem (három pontban) nagy nyeresége a St. Pancras épület, mely lehetővé teszi a környezeti

ártalmak kiküszöbölését, ám nagy szükség van e téren is a más könyvtárakkal való együttműködésre.

Az *együttműködés*, a vezető szereppel együtt önálló fejezetként is megjelenik, négy pontjának fő mondanivalója pedig az, hogy más könyvtárakkal és információ-szolgáltatókkal együtt ki kell alakítsák a kétezredik évre szóló saját jövőképeket. A könyvtár ma is, a jövőben is tudományos intézmény (erről két pont szól), mind gyűjteménye, mind munkatársi gárdája tekintetében, s ehhez persze személyzeti fejlesztésre is szükség van, fontosságát talán az is jelzi, hogy terveit hét pontban foglalták össze. Bár mindössze három pont mondja ki, de talán így is elfogadható állítás, hogy az információtechnológia hatékony és megfelelő alkalmazása elengedhetetlen a megelőző hatvannégy pontban vázolt stratégiai célok eléréséhez. Az 1988-ban megfogalmazott önálló információtechnológiai (IT) stratégia revíziója és felújítása megtörtént, az új IT-stratégia rövidesen megjelenik.

Az *elhelyezéssel* mindössze három pont foglalkozik, ám már az első mondat igen nagy figyelmet érdemel: A könyvtár 1999-re kinövi raktári férőhelyét. Folyamatosan hangoztatja tehát a kormánytól, hogy az új londoni épületétől északra fekvő területre feltétlenül szüksége van. Végül, de távolról sem utolsósorban, az *anyagiak* tíz pontja, melynek komolyan megalapozott, súlyos mondatai tanulságos olvasmányául szolgálhatnak minden nagykönyvtár fenntartójának, gazdasági vezetőjének egyaránt. A pénzügyi célkitűzés voltaképpen egyszerű: a könyvtár anyagi erőforrásainak lehető legmagasabbra emelése, e források legjobb felhasználása érdekében a felvázolt stratégiai célok között világos anyagi prioritások megállapítása.

Mindezek után – talán nyomatéku – egy rövidke függelék enged betekinteni a British Library 2000-beli működésébe, amikor is – a célkitűzések szerint – a távolról érkező dokumentum-kérések 95%-át saját állományból vagy háttér-könyvtárakból ki fogják elégíteni: 25%-ot azonnal (elektronikusan tárolt dokumentumok elektronikus továbbításával), 35%-ot két órán (sürgősségi felárral, elektronikus továbbítás útján papír eredetiről), további 20%-ot pedig 24 órán belül (sürgősség nélkül). Az elektronikusan tárolt dokumentumok természetesen az olvasótermekben is azonnal hozzáférhetők lesznek, a helyben tároltak közül pedig a nyomtatottak és a hangrögzíté-

sek 90%-a 30 percen, valamennyi dokumentum 95%-a egy órán, és az egész állomány 98%-a 24 órán belül az olvasóhoz kerül. Az online olvasói katalógus 1997-ben a nyomtatott könyv és av-állomány 80%-áról, 2000-ben 90%-áról tud majd tájékoztatni. A katalogizálási, feldolgozási elmaradásokat 1997-re, illetve 1998-ra felszámolják, és az új beszerzések *tíz munkanapon belül* hozzáférhetőek lesznek az olvasók számára.

Kívánjunk magunknak is valami hasonlót. Legalább egy hasonló tervet.

Mohor Jenő

Hogyan, mennyit költenek könyvre, folyóíratra a brit egyetemi könyvtárak?

A tudományos és szakkönyvkiadók tanácsa minden évben elkészíti összefoglaló értékelését a brit egyetemi és főiskolai könyvtárak könyv- és folyóíratbeszerzési költségeiről. Külön jelentősé-

get ad az 1989/90-es összeállításnak az, hogy a brit felsőoktatásban és annak finanszírozásában változások történtek/történnek: ez volt az utolsó év, amikor az egyetemek könyvbeszerzésre felpántlikázott, azaz csak erre a célra használható pénzt kaptak, ekkor alakult át 31 műszaki főiskola 29 egyetemmé (a köztük való eligazodást külön függelék segíti, feltüntetve a névváltozásokat). A brit felsőoktatás terjeszkedik: 1979/80-tól 1989/90-ig az egyetemi hallgatók száma 15, a főiskolás diákoké 21%-kal nőtt, átalakulóban van a tantárgyi és a fokozat-struktúra. Ugyanakkor az egy hallgatóra jutó költség a tíz év alatt 6970 fontról 6935-re csökkent az egyetemisták, 5460-ról 4230 fontra a főiskolások esetében.

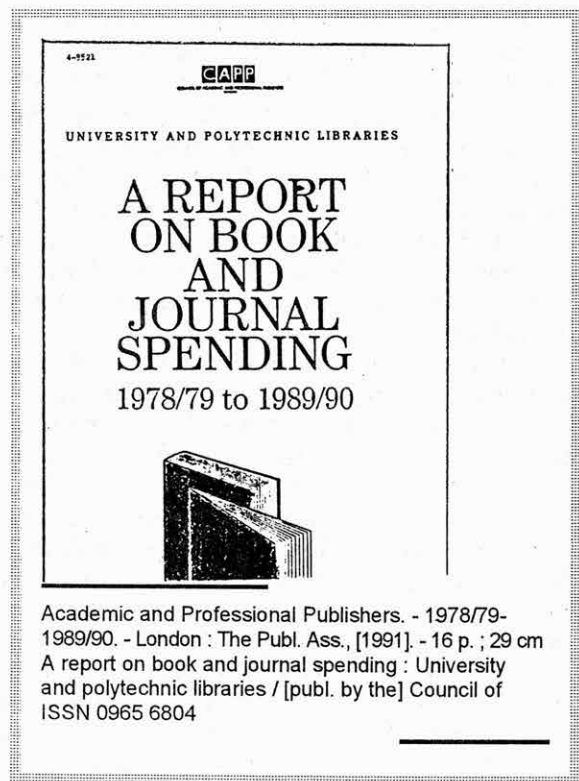
Ami most már az állománygyarapítást illeti, az egy diákra eső könyvbeszerzési költség 1978 óta 32%-kal csökkent, a teljes csökkenés 10 év alatt nyolcmillió font, az átlagos könyvbeszerzési költség 44, a tankönyv-költség 26 font ebben az időszakban. A brit egyetemek évente másfél könyvet szereznek be hallgatónként, és az 55 egyetem közül 23 ténylegesen kevesebbet költ könyvre, mint az előző évben. Az átlagok mögött persze szélsőséges adatok is vannak: A belfasti Queens Egyetem például az országos átlag felénél kevesebbet (nem egészen egy könyv átlagárát), mindössze 19 fontot költött könyvre hallgatónként, míg Cambridge (egy az előbb említett 23-ból) kilencvenkettőt.

Az időszaki kiadványokra költött összeg 1978 óta 36%-kal csökkent, 10 millió fontra rúg a tíz év alatt összegyűlt hiány. Az egy hallgatóra jutó átlagos kiadás 62 font, ám nyolc egyetem 50 fontnál kevesebbet költ. Három egyetem kiadása 11 év alatt felére csökkent, és 13 egyetem költ időszaki kiadványra kevesebbet, mint az előző évben.

A fenti csökkenésekből adódó hiányok pótlására, az egyetemi könyvtárak szintrehozására, összesen 36 millió fontot kellene fordítani.

A műszaki főiskolákon még rosszabb a helyzet: könyvbeszerzésre 56, folyóírat-előfizetésre 51%-kal fordítottak kevesebbet, átlagosan pedig egy nappali tagozatos műszaki főiskolásra nem egészen egy könyv beszerzése jut évente (alig több, mint fele az egyetemi átlagnak).

Mit szólnak mindehhez a könyvtárosok? Némi aggodalommal figyelik a hallgatói létszám növekedését, ám azzal is tisztában vannak, hogy az anyagi nehézségek nemcsak a könyvtárakat, hanem az egész felsőoktatást is érintik. Így a

könyvtár nehéz választás előtt áll: vagy többes-példányok beszerzésével igyekeznek a létszámnövekedést követni, vagy a jövőre tekintve folytatja a tudatos gyűjteményépítést, ami viszont nem találkozik a pillanatnyi hallgatói igényekkel. A választást csak tovább nehezíti a részidős és távoktatásban részt vevő hallgatók megjelenése és a tantárgystruktúra változásai. Mindezek, úgy látszik, a könyvtár tudományos rangja, kutató funkciói ellenében hatnak.

Külön gond a periodikum-spirál, azaz az időszaki kiadványok állandó áremelkedése és az új címek számának növekedése. Ennek eredményeként – mint a British Library egy 1991 májusában kiadott jelentése írja – a kutatók 20%-a jelezte, hogy kutatásai számára lényeges folyóiratokat mondott le a könyvtár az utóbbi öt évben, illetve 39% szerint könyvtárunk nem fizeti elő az új lapokat.

Mindent összevéve tehát, miközben a felsőoktatás fejlődik, drámai mértékben csökken ennek könyv- és folyóirat-háttere; 36 millió fontra lenne szükség ahhoz, hogy a könyvtárak ismét elérjék a tíz évvel ezelőtti színvonalat. Az egyetemi könyvtárak állandó konferenciája és a főiskolai könyvtárigazgatók tanácsa egy kutatási tervet kezdeményez a kutatómunka könyvtári ellátása költségeinek figyelésére, az angol felsőoktatás támogató tanácsa pedig egyik első dolgának tekintette, hogy bizottságot hozzon létre a felsőoktatás könyvtári ellátásának áttekintésére. A kiadói tanács örömmel üdvözlö e kezdeményezéseket, s úgy ítéli, hogy a kormánynak nagy figyelmet kell fordítania e kérdésre, a költségek gondos figyelésével, a felsőoktatás kiterjedése és az inflációs hatások figyelembe vételével.

Nos, még az Egyesült Királyságban is vannak gondjai (anyagi, gyarapítási gondjai) a felsőoktatás könyvtárainak. S még ha lehet, hogy akad, aki akár el is cserélné gondjainkat az ottaniakkal, azért remélem, nem ebben, nem így akarunk felzárkózni...

Mohor Jenő

Der elektronische Fachinformationsmarkt in Osteuropa 1993 / [Red.] Maria-Anna Courage, Alexander Vasilevič Butrimenko. - Darmstadt [etc.] : Hoppenstedt, 1993. - 29 cm

Band 2., Struktur und Entwicklung. - 1993. - IX, 298 p.
ISSN 0944-1891. ISBN 3-8203-0297-2

Kelet-Európa elektronikus szakinformáció-piac

Körkép a rendszerváltozás utáni évekről

Az elektronikus szakinformációk piaca Kelet-Európában 1993-ban című, a Hoppenstedt and Co. kiadónál Maria-Anna Courage és Alexander Vasilevič Butrimenko szerkesztésében megjelent, a kelet-európai adatbankokat részletesen ismertető minerva első kötete mellett, immár kézbe vehetjük a másodikat is, amely a térség szakmai információs helyzetének aktuális és teljességre törekvő elemzését nyújtja. A folytatásra azért volt szükség, mert 1989 után megnőtt az igény az elektronikus információszolgáltatások iránt, nélkülözhetetlenné vált a szakinformatikában érzékelhető mennyiségi–minőségi változások számbavétele. A második kötetben felvonultatott óriási adattömeget az egyes országok nemzeti információforrásai szolgáltatták. A magyarországi szakinformációs központok, szervezetek közül az OMIKK, a Magyar Adatbázisforgalmazók Kamarája, az OMEX Kft. és a SZTAKI segítségét emelték ki az összeállítók.

Az első fejezet a kelet-európai országok és a volt Szovjetunió információs infrastruktúráját veszi górcső alá, kezdve az 1969-ben létrehozott, az egykori KGST-országok gyakorlatát egységesítő NTMIR-rel, majd folytatva az egyes nemzeti információs alrendszerekkel. Valamennyi országra érvényes, hogy a piacgazdaság felé való átmenettel együtt jár a régi struktúrák szétesése: a nemzetközi tudományos-technikai információs központok mint koordináló intézmények elvesztették jelentőségüket, ugyanakkor a nemzeti szakinformációs központokat az állami támogatás leépítése sújtja, amint azt a bőrünkön tapasztalhatjuk. Számos példát találunk a külföldi szakinformációs intézmények költségvetésének „megnyirbálására”: a varsói székhelyű Tudományos, Technikai és Gazdasági Információs Központot teljesen feloszlatták. Prága és Budapest központi intézményeiben is radikális létszámcsökkentésekre került sor. Bukarestben pedig mind szervezeti, mind technikai működésképtelen a még mindig teljes dolgozói létszámmal fennálló Nemzeti Információs és Dokumentációs Intézet.

Az intézményi struktúra teljességre törekvő elemzése nélkülözhetetlen, mert a szakinformatika további fejlődése attól függ, milyen kiindulási helyzettel lehet számolni az egyes országokban.

Némi optimizmusra adhat okot, hogy Magyarországon –ellentétben a többi kelet-közép-európai országgal – a szakinformációt nem hierarchikus, hanem egy decentralizált intézményrendszer keretei között állították elő és fejlesztették. A rendszer nálunk hét önálló egységből épült fel: valamennyi egy-egy szakterület (vagy több, egymáshoz kapcsolódó ágazat) központjaként funkcionált. A koordinálás, támogatás feladatait az egyes minisztériumok, illetve az MTA és az OMFB látták el. 1994-ben a Világbank pénzügyi támogatásával folyik a szakinformációs rendszer átalakítása, a főiskolák és egyetemek bekapcsolása a szakinformáció-ellátásba. A szakspecifikus információs intézmények mellett gondoskodnunk kell a regionális, interdiszciplináris intézményhálózat fejlesztéséről is. Az OMIKK által közölt (fent említett) struktúra összevetése más országok szakinformációs rendszereivel számos tanulsággal szolgálhat.

A kötet talán legfontosabb részét alkotja a közép-kelet-európai adatbázis-termelés többféle szempontú elemzése. Átfogó képet csak úgy nyerhetek, hogy a telekommunikációs hálózaton keresztül elérhető online adatbázis mellett az off-

line-adatbankokra is kiterjesztették a vizsgálódást, ugyanis a térség rendkívül rossz telekommunikációs infrastruktúrája miatt az adatbázisoknak mindössze 14%a érhető el online módon. Az elemzés alapját 21 ország 1918 adatbankja jelentette, a szerkesztőségi munkák lezárása után azonban még sok új bejelentés érkezett – csak Magyarországról 150 további adatbank leírását küldték be –, ám ezeket már nem tudták figyelembe venni, tehát a kötet semmiképpen sem tükrözheti napjaink szakinformatikáját, csupán tendenciákat jelezhet.

Legelső vizsgálati szempontként információ-tartalmuk szerint különítették el az egyes adatbázis-típusokat. Az összes adatbázis csaknem 40%-át tették ki a bibliográfiai adatbázisok, amelyek többnyire tudományos-technikai témájú publikációk adatait közlik. Ez az adatbázisfajta a leggyakoribb és egyúttal a legrégebbi. A 80-as évek végén tűnt fel régióinkban a „nyilvántartó” vagy „jegyzék” jellegű, főként faktográfiai információkat tartalmazó típus (pl. céginformációk, termékkatalógusok stb.), ezek részesedése egyelőre alig éri el a 22%-ot, viszont dinamikus fejlődő adatbázisokról van szó. Az ún. „vegyes típusú” adatbázisok faktográfiai és bibliográfiai, illetve elsődleges és másodlagos információkat egyaránt tartalmazhatnak, részesedésük majdnem 30%. A zömmel statisztikákat, népgazdasági adatokat rögzítő numerikus és alfanumerikus adatbázisok aránya csekély, alig több 7%-nál.

A teljes szövegű adatbázisok aránya nem éri el a 3%-ot sem, ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol a szakinformációs piac kb. egyötödét teszi ki ez a típus. Érdekes összehasonlítani a kelet-európai országok adatbázis-termelését a fejlett nyugati országokéval: náluk fokozatosan csökkent a bibliográfiai adatbázisok részaránya (ma kb. 25%), ezt azonban mindjárt a teljes szövegű adatbázisok követik. Különösen jelentős a gazdasági hírek megjelenése a teljes szövegű adatbázisokban, míg Kelet-Európában ugyanezt a típust leginkább hírek és jogszabályok feltárására használják.

Máris elérkeztünk a szakterületek szerinti elemzési szemponthoz: itt érhető leginkább tetten a politikai-társadalmi-gazdasági fejlődés informatikára gyakorolt hatása. Az információtermelés legnagyobb tömbjét – majdnem 70%-kal – a „természettudományok, technika, szabadalmak” csoportja teszi ki, mindenütt ezzel indult az informatika hőskorszaka. A gazdasági adatbázisok

közül 1989 előtt csak a bibliográfiai jellegűek fordultak elő, a rendszerváltozás és a piacgazdaság kiépítése magával hozta a faktográfiai gazdasági adatbázisok elszaporodását: ma már elérték az összes adatbank 20%-át, és előállításukból mindinkább kiveszi részét a magánszektor. A kelet-európai gazdaságok konszolidálásáig azonban aligha lehet megbízható és aktuális gazdasági információkat elektronikus formában előállítani, hiszen a dinamikus változások (privatizáció-reprivatizáció, cégek gomba módra keletkezése-fel számolása) követése nem könnyű feladat. A vizsgálat feltárja a szakirodalmi információellátás „fehér foltjait” is, kezdve a marketing- és piackutatástól a naprakész bankinformációkig.

Adathiány miatt, a vizsgálatba bevont adatbázisoknak csupán a feléről, 960 adatbankról állapíthatták meg, hogy mely országokról szolgáltatnak információkat. 40%-uk a volt Szovjetunióról tájékoztat, 33% az adott országról/nemzetről, 23% nemzetközi, 2% egyéb országokról informál.

A nyelvi kérdés vizsgálatakor nem feledkeztek meg az angol nyelvű adatbázis-előállításról sem. Noha a Kelet-Európában előállított adatbázisok nagy többsége nemzeti nyelven hozzáférhető, növekszik az angol nyelvű adatbázisok száma (4%-ot, összesen 73 adatbázist jelentett a felmérés időpontjában). Hazánk az élen áll, ugyanis az összes kelet-európai angol nyelvű adatbázis 45%-át nálunk állítják elő. A magyar adatbázisok egyharmadát angolul is lehet hívni.

Előkelő helyezésünket (bár a telekommunikációs infrastruktúra területén is ilyen jól állnánk!) „hagyományos nyugati orientációnkkal”, míg Bulgária 15%-os második helyezését a „dinamikusan növekvő magánszektor teremtette igényekkel” magyarázzák. Nálunk a természettudományos-technikai tárgyú angol nyelvű adatbázisok dominálnak, Bulgáriában és másutt is gazdasági jellegű információkat tartalmazó adatbázisokat állítanak elő angolul. Az egyes országok angol, német, francia nyelvű adatbázisait név, téma szerint (konkrétan) is megadják. Külön alfejezetet képez azoknak a Kelet-Európában előállított, nyugati nyelveken hozzáférhető adatbázisoknak a felsorolása, amelyeket a nyugat-európai adatbázis-szolgáltatók (hostok) kínálnak felhasználásra: Magyarországról két adatbank, a HUCO (cégek rövid bemutatása) és a HUNTECH (üzleti kapcsolatokról) tartozik ide.

Az adatbázis-termelés országok és előállítók szerinti részletes elemzését a kelet-európai on-

line adatbázis-kínálat bemutatása és a teletext rendszerű adatbankok ismertetése követi. Az előállítók csaknem 95%-a állami intézmény, a maradékot a magánvállalkozások jelentik, ezek léte azonban épp olyan bizonytalan, mint az állami szektor szakinformatikájának anyagi támogatottsága. Sok adatbázis-előállító nem önálló szakinformáció-ellátó helyként működik, pl. a különféle iparágakat kiszolgáló kutatóintézetekben, hatóságoknál, vállalatoknál-üzemeknél és újabban a felsőoktatási intézményekben találunk ilyeneket. Az online és a teletext szolgáltatások e fejezetben közölt statisztikai adataival érdemes összevetni a telekommunikációs infrastruktúrát részletesen bemutató vizsgálatokat is.

Az adatbázis-használatot áttekintő fejezetben a kelet- és nyugat-európai adatbankok igénybevételét egyaránt elemzik. A nyugati országokkal összehasonlítva a felhasználás csekély, 1985-90 között elsősorban a nagy szovjetunióbeli hostokra korlátozódott. A VINITI mágnesszalagos szolgáltatásait csak az adatbázisok bizonyos részálományairól vehették igénybe a nem megfelelő számítástechnikai kapacitás következtében, továbbá az online kapcsolatokban keletkezett zavarok, időkiesések is kedvezőtlenül hatottak a fogyasztókra, arról nem is beszélve, hogy a volt Szovjetunió hostjait a rossz telekommunikációs összeköttetés miatt gyakran eredménytelenül hívták. Az adatbázis-felhasználás eredetileg „tisztá cserekereskedelmet” jelentett. 1991 óta már konvertibilis valuta ellenében zajlik az információcsere, ekkortól nőttek a VINITI mágnesszalagos szolgáltatásainak devizás díjtételei is. Ez az intézet végezte pl. a Szovjetunió tagköztársaságainak információellátását, a FÁK országai azonban a szűkös állami támogatások, a magas infláció és a valutáris nehézségek miatt mind nehezebben tudják igénybe venni a szakinformációs szolgáltatásokat.

A Nyugatról származó online – offline adatbankok kelet-európai használatának mértékegységéül a host forgalma (azaz egy adott időegységen belül a host igénybevétele) szolgált. A kelet-európai fejlődést aligha lehet a nyugati országokkal statisztikailag összehasonlítani, mégpedig azért nem, mert az „ingyenes használat” térségünkben mást jelentett, mint pl. Nyugat-Európában. Sok információszolgáltatást mint offline adatbázist (mágnesszalagos szolgáltatást) hoztak forgalomba, ahol nem volt semmiféle használati díj. Néhány nyugati host a kelet-európai or-

szágok (elsősorban az akadémiai intézményeik) számára az online szolgáltatásokért árendeményt adott: részben ingyenesen is szolgáltatott, részben a hostok forgalmába egyéb költségeket is beszámítottak (pl. továbbképzések, szolgálati utak árát), emiatt az adatok nem tükrözték hűen a helyzetet.

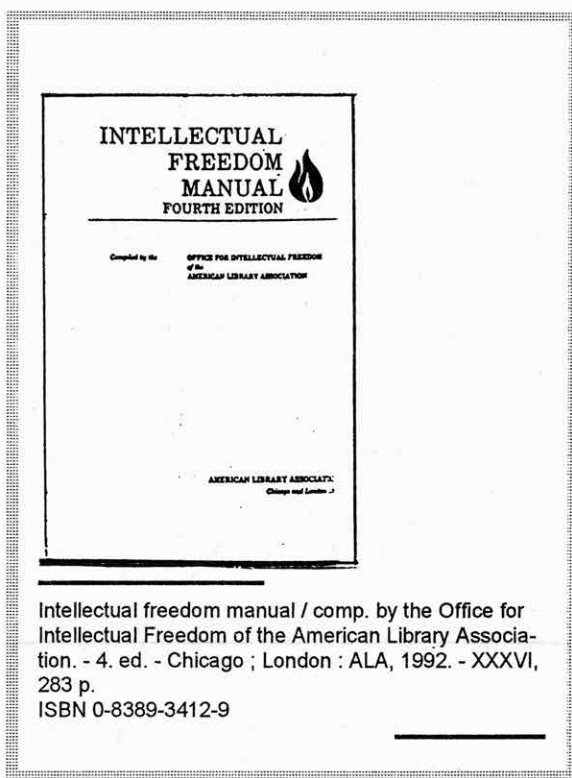
Kelet-Európában mind az adatbázis-előállítást, mind a használatot központi állami vagy nemzetközi KGST-intézmények határozták meg és ellenőrizték, ezért óriási, az egész térségre kiterjedő adattömeg állt az összeállítók rendelkezésére. Magyarország online adatbázis-használatának vizsgálata lényeges különbségeket mutatott más kelet-európai országokkal szemben: nálunk az adatbázis-felhasználás decentralizált volt, már a kezdetektől a nyugat-európai adatbankokra koncentrált, a kelet-európai hostok elhanyagolható szerepet játszottak a szakinformáció-ellátásban. Más országokban csupán egy szűk intézményi körre korlátozódhatott az igénybevétel politikai–műszaki okok miatt. Nálunk az összfelhasználás 40%-ban nyugati importja a legnagyobb volt keleti tömb országai között, gondjaink tehát nem abból származnak, hogy ne ismertük volna fel idejében az elektronikus információszolgáltatások jelentőségét.

A jelenlegi problémák megoldására nem adhattak tippeket, sőt prognózis felállítására sem vállalkozhattak a kötet szakértői. A piactudományra való áttérés zűrzavaros időszaka nemcsak gazdasági, hanem szervezeti problémákat is felvet, mivel sok intézménynél, vállalatnál hiányzik a cselekvőképes, szolgáltatásorientált vezetés.

A tervutasításos gazdasági rendszer nem ösztönzött sem takarékosagra, sem a minőség javítására, s ami a legfontosabb, mindegyik ország más-más szintről „startolt”. Minden azon múlik, hogy milyen hamar sikerül (egyáltalán: sikerül-e) az egyes országokban politikai stabilitást elérni. Valamennyi ország jelentős nyugati segítséget igényelne információs infrastruktúrája teljes kiépítéséhez és a hozzá tartozó szolgáltatások bevezetéséhez, hacsak nincs máris elkészve ez a segítség némelyik területen.

A táblázatokban, szemléletes kördiagramokban bővelkedő kötetet a szakinformációs központok, hálózati állomások jegyzéke (házánkban fél-száz intézmény, szervezet címe) és a kelet-európai adatbankok névmutatója zárja.

Szabó Eszter

Intellectual freedom manual / comp. by the Office for Intellectual Freedom of the American Library Association. - 4. ed. - Chicago ; London : ALA, 1992. - XXXVI, 283 p.
ISBN 0-8389-3412-9

A szellemi szabadság védelmében

Nem hiszem, hogy a mi kelet-közép-európai (vagy talán közép-kelet-európai) régiómban akadna olyan könyvtár, amelynek működési szabályzatában, vagy olyan könyvtárosképző főiskola, amelynek tantervében a könyvtári feladatok közé sorolnák a szellemi szabadságnak – a gondolat-, vélemény-, szólásszabadságnak és az információhoz való hozzáférés szabadságának – a védelmét. Nem így az Egyesült Államokban. Az emberi jogok kodifikálásának „szülőhazájában” ez a könyvtárak egyik legfontosabb feladata. legalábbis erre vall az a tény, hogy az American Library Association (Amerikai Könyvtári Egyesület) szakosított hivatala, az Office for Intellectual Freedom 1992-ben már negyedik kiadásban jelentette meg a szellemi szabadság kézikönyvét, az *Intellectual freedom manualt*.

Az előszóban a hivatal vezetője, a könyv egyik szerkesztője a következőket írja: „A kézikönyv célja választ adni a sok gyakorlati kérdésre, amellyel a könyvtárosok szembesülnek, amikor

munkájukban alkalmazni akarják a szellemi szabadság elveit.”

Mit jelent a szellemi szabadság? Két feltétel teljesülését.

Az első: mindenkinek biztosítani kell a jogot a szabad véleményalkotásra és véleményének nyilvános terjesztésére – bármilyen formában, amelyet erre alkalmasnak talál. A második: mindenkinek biztosítani kell a jogot (és lehetőséget), hogy minden korlátozás nélkül hozzáférhessen bármilyen információhoz a hordozó médiumtól, a mű tartalmától, az információ közlőjének vagy befogadójának nézeteitől függetlenül. E második feltételnek – az információhoz való korlátlan hozzáférés szabadságának – teljesülése nélkül a véleménynyilvánítás szabadsága gyakorlatilag értelmetlenné, a szellemi szabadság illuzórikussá válik. Márpedig a szellemi szabadság egyik alappillére, s védelmezése elsősorban a könyvtárak feladata. Ugyanis a könyvtár – és csakis a könyvtár az a hely – tulajdonképpen az egyetlen hely –, ahol az állampolgár minden ismerethez hozzájuthat, s a tudás megszerzésében csak saját képességei és a tudomány aktuális szintje szabhatnak korlátot. A könyvtárosokat tehát fel kell készíteni erre a feladatra, s pontosan ez a célja a kézikönyvnek.

A Bevezetés rövid történelmi visszpillantás, amelyből megtudjuk, hogyan harcolt az ALA a szellemi szabadság minden korlátozása, mindenfajta cenzúra ellen már a múlt század végétől, s hogyan alkotta meg 1939-ben, mintegy válaszul arra a törekvésre, hogy *Steinbeck* regényét, az *Érik a gyümölcsöt* kitiltsák a könyvtárakból, az *Emberi Jogok Könyvtári Törvényét* (Library Bill of Rights) azzal a céllal, hogy szavatolja az olvasók és könyvtárosok jogait. 1940-ben megalakították a Szellemi Szabadság Bizottságát (Intellectual Freedom Committee), majd 1967-ben létrehozták a Szellemi Szabadság Hivatalát (Office for Intellectual Freedom), a Bizottság adminisztratív szervét. Feladata, hogy gyakorlatba ültesse az ALA politikáját és tanácsaival, kiadványaival segítse a könyvtárosokat. Az évek során a „törvény” egyre tökéletesedett, mai érvényes változatát 1980-ban fogadták el, de folyamatban van az újabb módosítás. (A módosítás rendszerint egy-egy szó kicserélését, betoldását, kihúzását jelenti. A cél a törvény átfogóbbá, egyértelműbbé tétele.)

Mit tartalmaz az Emberi Jogok Könyvtári Törvénye?

Azokat az alapelveket, amelyeknek a könyvtárakat – mint az eszmék és információk fórumait – ilyen vonatkozásban vezérelniük kell.

A könyvtár gyűjtőkörét úgy kell meghatározni, a beszerzéseit úgy kell irányítani, hogy megfelelően a fenntartó közösség érdeklődési körének, biztosítsa tagjainak tájékozódását, tudásigényének kielégítését. Semmilyen anyagot sem szabad kizárni a szerzők származása, nézetei miatt.

Az állományt úgy kell összeállítani és bővíteni, hogy az a jelen és a múlt témáira vonatkozóan minden szempontot tükrözzön. Semmilyen anyagot sem szabad a könyvtárból kivonni, senkinek a politikai vagy hitelvi kifogásai miatt.

A könyvtáraknak szembe kell szállniuk a cenzúrával feladataik teljesítése érdekében, s együtt kell működniük minden személlyel vagy csoporttal, aki és amely érdekelt a szabad véleménynyilvánítás és az eszmékhez való szabad hozzáférés védelmében.

A könyvtárhasználat jogát senkitől sem lehet megvonni és e jog gyakorlásában senkit sem lehet korlátozni származása, kora, társadalmi helyzete, nézetei miatt.

Ha a könyvtárnak előadóterme vagy kiállító terme van, mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, függetlenül nézeteitől vagy meggyőződésétől.

Ezek tehát az alapelvek, amelyeknek minden könyvtár tevékenységében érvényesülniük kell.

A kézikönyv a továbbiakban értelmezi – konkrét esetek bemutatásával – az egyes „cikkelyeket”.

Néhány példa:

Sok könyvtárban – ilyen vagy olyan megfontolásból – korlátozzák a kiskorúak könyvtárhasználati jogát. Az ALA ezt megengedhetetlennek tartja. A korlátozás oka lehet például erkölcsi-pedagógiai („nem való gyermek kezébe”). Ez azonban nem a könyvtáros dolga. Egyedül a szülőknek és a törvényes gyámoknak joga és kötelessége, gyermekeinek a nevelése. A könyvtáros nem szülőhelyettes, neki kötelessége mindenkit korától függetlenül kiszolgálni. Ha a korlátozás oka az állomány védelme, a kiskorúak esetleges rongálásaitól – úgy kell megfogalmazni a könyvtári rendszabályokat, hogy az mindenkire egyformán érvényes legyen, s ne legyen diszkriminatív.

Egy hajléktalan csavargó ügyével kapcsolatban, aki beperelte az egyik könyvtárat, mert korlátozták a könyvtárhasználati jogát azzal az indok-

kal, hogy viselkedésével és szagával zavarja a többi olvasót (a pert egyébként megnyerte), a szerzők állásfoglalása: az olvasók nyugalma védő szabályokat úgy kell megfogalmazni, hogy azok ne adjanak lehetőséget a megkülönböztetésre. Máskülönb ez a gondolat – a szabályok pontos, egyértelmű, félremagyarázhatatlan, eltérő értelmezéseket kizáró megfogalmazása – vörös fonalként húzódik végig a könyvön.

A selejtezéssel (és a „megjelölésével”) kapcsolatban az ALA „törvénye” úgy rendelkezik, hogy ha egy könyv beleillik a könyvtár pontosan meghatározott (itt is a pontosság, egyértelműség!), gyűjtőkörébe, nem szabad kivonni vagy „megjelölni” semmilyen kérésre vagy utasításra.

A harmadik rész a különböző típusú könyvtárak (közkönyvtárak, iskolai, tudományos, állami könyvtárak) helyzetét és problémáit vizsgálja a szellemi szabadság vonatkozásában.

Nagyon érdekes a negyedik rész. Már a címe is sokatmondó: *Mielőtt a cenzor jön*. Itt – és általában az egész könyvben a szót nem az általunk megszokott értelemben használják. Cenzor mindenki – bármelyik olvasó, gyermeke erkölcsait fél-

tő szülő, a politikai rendet féltő állampolgár, az egyház tekintélyéért aggódó hívő – bármelyik szervezet, intézmény, aki és amely az olvasáshoz való jog korlátozására akarja rávenni a könyvtárat azáltal, hogy kéri (követeli) valamely kiadvány eltávolítását vagy forgalmazásának korlátozását. A könyvtárosnak fel kell készülnie az ilyen kérések, követelések kezelésére. Természetesen minden kérést alaposan meg kell vizsgálni – az olvasónak, a panaszosnak tudnia kell, hogy komolyan veszik –, de hogyha a kérdéses mű beleillik a könyvtár gyűjtőkörébe, a kérést vissza kell utasítani. Még akkor is, ha a kérés a könyvtárat fenntartó intézmény részéről jön.

Tanulságos olvasmány ez a könyv – különösen nekünk, akik életünket a cenzúra gúzsába kötve éltük le. Talán az sem volna haszon nélkül való, ha egy bővebb tömörítvény készülne belőle a magyar könyvtárosok épülésére. (Mindazonáltal be kell vallanom, olvasása közben egyszeregyszer – bizarr ötlet!) – az amerikaiak fegyverviseléshez való joguk jutott eszembe.)

Fülöp M. Géza

MIBE KERÜL EGY KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS, illetve a fénymásolat megvásárlása? Egy 1991. évi, az USA egyetemi könyvtáraitra vonatkozó felmérés szerint az igénylő könyvtárnak csaknem 19, a szolgáltatóknak csaknem 11 dollárjába, összesen 29,55 dollárba. Ennek 77%-a személyi, 23%-a pedig dologi kiadás.

(Update, 1994. nyár)

FOLYÓIRAT-ELŐFIZETÉSRE SZPONZOROKAT KERES AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR. – A regensburgi egyetemi könyvtár – a legmodernebb német egyetemi könyvtárak egyike – csupán az 1992/93. tanévben 411 folyóirat előfizetését volt kénytelen lemondani; ez kivált a természettudományi oktatás információellátását veszélyezteti. Most az Egyetem Barátainak Egyesületét segítségért fordult a társadalomhoz. Közli a legfontosabb új folyóiratoknak az egyetem által összeállított jegyzékét és előfizetési díját; a leendő szponzorok vagy egy bizonyos folyóirat előfizetését vállalhatják x évre, vagy bizonyos összeget bocsátanak a könyvtár rendelkezésére, az előfizetési keret tágítására.

(DBI-Pressespiegel, 1994. jún.)